

В. В. Небрат

НАУКОВА КОНЦЕПЦІЯ ДЕРЖАВНИХ ДОХОДІВ ТА ОПОДАТКУВАННЯ М. М. АЛЕКСЕЄНКА

У статті висвітлюються погляди видатного українського вченого-економіста М.М. Алексеєнка на економічну роль держави та механізм оплати її послуг. Концепція державних доходів і оподаткування розглядається в контексті модернізації фінансової системи країни, що відбувалася на рубежі XIX-XX ст.

Одним із провідних спеціалістів у галузі державних фінансів другої половини XIX – початку XX ст. був професор Михайло Мартинович Алексеєнко (1848–1917). Уродженець Катеринослава (нині Дніпропетровськ), закінчив Харківський університет і в 1870 р. опублікував працю «Погляд на розвиток вчення про податок у економістів А. Сміта, Ж.-Б. Сея, Рікардо, Сісмонді та Д.-С. Мілля», окресливши тим самим коло своїх наукових уподобань. Подальші дослідження з проблем оподаткування, державного боргу та інших фінансових питань знайшли відображення у працях «Організація державного господарювання» (1870), «Державний кредит. Нарис наростання державного боргу в Англії та Франції» (1872), «Діюче законодавство про прямі податки» (1879), «Прибутковий податок і умови його застосування» (1885) та ін.

Однак обставини склалися так, що ім'я вченого у деяких підручниках з історії української економічної думки навіть не згадується. Інші джерела обмежуються біографічною довідкою або ж окреслюють сферу наукових зацікавлень вченого без ґрунтового аналізу його поглядів. Винятком серед них є, наприклад, дослідження «Податкові органи Російської імперії в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.», автор якого В. Жвалюк відзначив глибину юридичного аналізу теорії та практики розвитку податкового законодавства, проведеного М. М. Алексеєнком, соціальну спрямованість його критики державної податкової системи. Ю. В. Ушаповський звернув увагу на теорію перекладання податків українського вченого-фінансиста. У своїй праці «Нариси щодо економічних поглядів Михайла Олексієнка» [6, с. 217-228] він проаналізував доробок ученого з позицій розвитку світової економічної думки взагалі та теорії оподаткування зокрема.

Метою даної публікації є вивчення та аналіз концепції державних доходів та оподаткування М. М. Алексеєнка як цілісної системи поглядів у контексті перебудови фінансової системи Росії та України за умов формування ринкового господарства.

© В. В. Небрат, 2007

Капіталістична трансформація суспільства змінювала роль і конкретні форми буття різних економічних інституцій. Докорінної перебудови вимагала система державних фінансів. Її основою залишалися доходи держави у вигляді податків та урядових позик. Саме вони і стали об'єктом дослідження вченого. Перегляд наявних теоретичних принципів і положень економічної науки, що спиралися на методологію класичної школи політекономії, пошук основи для активних дій уряду, актуальність соціальних проблем, що загострювались у суспільстві в ході утвердження нової економічної системи і витіснення нею традиційних форм економічного і культурного життя – всі ці чинники обумовили особливу увагу економістів тієї доби і, зокрема, М.М. Алексеєнка до ідеї держави.

В поглядах ученого відчувається помітний вплив німецької історичної школи, насамперед, Л. Штейна. Водночас гуманістичні традиції, властиві українській економічній думці, визначили соціальні пріоритети у трактуванні природи і призначення держави в системі поглядів М.М. Алексеєнка. На думку вченого, кожна функція держави спирається, врешті-решт, на етичну основу і тільки в цьому плані може бути зрозумілою [1, с. VI-VII]. Загальне призначення держави український економіст бачив у створенні умов для поступального прогресу людства, сприянні щастю людини, наданні їй можливості і засобів досягати особистого, господарського і суспільного розвитку.

Але державний механізм, як потужна сила, може чинити і зворотну дію у разі, якщо він скерований за фальшивим напрямком, якщо вважає людину не метою, а засобом [1, с. VIII]. М.М. Алексеєнко застерігав, що держава, навіть користуючись ідеєю загального блага, може знищити найцінніше – «самостійність підданих». Тому вчений поставив проблему «меж державної діяльності» і стверджував: серед різноманітних і хитких політичних тлумачень цієї проблеми лише економічна точка зору, що визначає необхідність держави та її заходів господарською доцільністю, дає твердий ґрунт для вирішення заплутаних питань.

Державу та її діяльність вчений пропонував розглядати як окрему галузь виробництва, що виробляє специфічні продукти, і тому має підпорядковуватись загальному закону господарства – мінімізації витрат при максимізації користі. Для реалізації цього закону необхідною умовою є якомога ширший простір дії особистого інтересу. Наголошуючи на історичному характері усього суспільного життя, М.М. Алексеєнко вказував на первинність розвитку одиничних господарств відносно зміни завдань держави, адже потреби одиничних господарств визначають функції держави (а не навпаки). Ця думка особливо вагома для перехідної економіки, в якій заходи уряду і весь фінансово-економічний механізм має перебудовуватись відповідно нових потреб господарської системи, її первинних ланок. У Російській імперії, обтяженій казенно-бюрократичним апаратом управління та феодалними пережитками, утвердження ринкових засад державної діяльності відбувалося дуже повільно.

М.М. Алексеєнко досить цікаво окреслив місце науки, що займається державною діяльністю. Оскільки державне господарство є лише однією з форм народного господарства, то ця наука повинна знаходитись у тісному зв'язку із загальною наукою про народне господарство – суспільною економією, використовуючи її основні положення і принципи. Якщо розглядати науку про державну діяльність з точки зору пропозиції і попиту, то щодо цього її можна розділити на сфери управління і фінансів. До предмету першої належить процес виробництва державою різноманітних благ, до другої – оплата благ, які надає держава (тобто податки, мито, державний борг).

З'ясувавши особливий характер послуг, пропонованих державою, М.М. Алексеєнко зауважував, що вони набувають товарної форми, оскільки за умов ринку всі блага мають свою ціну, що встановлюється співвідношенням попиту і пропозиції. Проблема полягає в особливостях «ціноутворення» на державні послуги: замість попиту виступає прийняття урядом певних завдань, що мають відображати дійсні потреби населення, найбільш значимі цілі суспільства; замість суперництва виробників і доходів споживачів межею витрат є податки. Якщо в приватному секторі економіки суперництво, закон попиту і пропозиції сприяють ефективному використанню ресурсів, то як бути з господарською діяльністю держави за відсутності змагання і конкуренції? М.М. Алексеєнко доречно поставив запитання: «Яким чином улаштувати справу так, щоб виконання державних завдань державою не спричинило, в свою чергу, найвищої безгосподарності?» [1, с. XIV].

В податках, на думку вченого, відчувається тісний зв'язок економічних і політичних явищ. З одного боку, податки є одним із елементів розподілу, складовою частиною ціни (з аналізу якої і почалась власне економічна наука). З іншого, – встановлення, розподіл, вилучення і використання податків є однією з функцій держави. Незважаючи на таке важливе місце податків у житті суспільства, теорія оподаткування, фінансова наука, як констатував економіст, залишалися в зародковому стані. Про слабкість фінансової науки свідчила невирішеність цілої низки питань, що мали вагоме теоретичне значення, а головне – практичну гостроту. Традиційний підхід до держави як непродуктивного явища в економіці, захоплення вирішенням фіскальних завдань без врахування їх наслідків, протиставлення державного та народного господарства зумовлювали також необхідність перегляду політико-економічних основ фінансової науки. М.М. Алексеєнко з цього приводу писав: «Відсутності порядку в житті відповідав хаотичний стан науки, яка, в свою чергу, впливала на практику» [1, с. II]. Фінансові питання для багатьох економістів обмежувались виключно питаннями про гроші, державні асигнації, валюту, металевий фонд, а в зміцненні грошової одиниці вбачалась запорука вирішення усіх фінансових ускладнень. Учені наводили аргументи на користь діючої системи, або ж пропонували зміни. Між тим

завдання полягало у розробці теорії. «Наука не пояснювала поточного становища справ, – писав М.М. Алексеєнко, – не ставила навіть твердо визначення податку як начала, на підставі якого слід вести критику» [1, с. XXVIII].

Дослідження сутності та природи податку виступає основою для розробки принципів та конкретних форм оподаткування. М.М. Алексеєнко дотримувався трактування податків як оплати за послуги держави: «Податки можна розглядати як *примусові платежі* за послуги державного управління населенню у правовому, культурному та господарському відношеннях» [4, с. 16]. Обґрунтуванням розміру цих примусових платежів є загальні витрати на державне управління, яке забезпечує умови для господарської та будь-якої іншої діяльності.

За висловом П. Прудона, питання про податки є питанням про державу. М.М. Алексеєнко був цілком солідарний із цією думкою. Адже оподаткування, фіскальна діяльність були невід’ємними супутниками будь-якої державності в її історичному розвитку. Податки завжди становили джерело існування державного апарату, забезпечували реалізацію політичної волі й здійснення владних повноважень. Якщо метою державної діяльності визнається благо людини і задоволення суспільних потреб, то оподаткування має бути: загальним, необтяжливим, максимально наближеним до частки кожного у споживанні тих суспільних благ, що надаються державою і для створення яких, власне, призначені податки. Однак в реальності система оподаткування далека від здійснення цих принципів: тягар податків падає на найменш захищені прошарки суспільства, а вигоди від державного господарства отримують найменш обтяжені верстви населення. Характеризуючи податкову систему, М.М. Алексеєнко писав: «Різноманітні податки і збори – окремі частини цієї системи; вони можуть натискати одних осіб, ослабляти їх у господарському відношенні, залишати вільними інших, які й виростають у весь зріст. Податкова система держави рясна наслідками...» [4, с. 2]. Зростання державних витрат наприкінці ХІХ ст. штовхало до застосування нових прийомів стягнення коштів з населення, до посилення тиску з боку вже готового фіскального апарату або окремих ланок останнього.

Принцип загального оподаткування тривалий час був предметом дискусій і викликав опір. «Різні способи надання коштів [державі], тобто різні податки, і так звані принципи обкладання, що визначають систему податків, – писав М.М. Алексеєнко, – перебувають у зв’язку з складом суспільства» [4, с. 6]. При формуванні системи оподаткування люди прагнуть справедливості, на її забезпечення скеровано діяльність державних органів і податкового законодавства. М.М. Алексеєнко, намагаючись з’ясувати природу справедливості в оподаткуванні, вказував, що «справедливість, як усе моральне, є поняттям відносним і залежить від місця, часу і культури народу» [5, с. 111], її розуміння змінюється залежно

від соціальної структури суспільства, панівних поглядів та усвідомлення потреб господарства і держави.

Ідея загальної податкової повинності не могла мати підтримки у суспільстві, для якого властивим було виокремлення класів, що підлягають оподаткуванню. Вона, як зазначав М.М. Алексеєнко, була образливою для привілейованих як спроба зрівняння вищих і нижчих, вона суперечила основам наявного суспільного життя. Натомість, у суспільстві, де фундаментальним началом визнавалася рівність перед законом, судом, службою і оподаткуванням, загальний характер стягнення податків – звичайна і природна річ. Отже, перехід до загального оподаткування, насправді, означав утвердження громадянського суспільства, зміни суспільної свідомості та моралі, що закріплювалися в економічних інституціях та праві. «В сфері податків рівність і є, насамперед, спільність обкладання, – писав учений. – Кожний повинен платити податок ... *якщо може*» [4, с. 13].

Визнаючи на словах ідею рівності як загальногуманістичне гасло, люди не завжди готові слідувати йому, змиритись і прийняти влаштування суспільного життя, що відповідає практичному втіленню цієї ідеї. Тому впровадження принципу загального оподаткування вимагало не тільки теоретичних аргументів, але вивіреного законодавства і суспільного контролю за його дотриманням. Цим проблемам була присвячена праця М.М. Алексеєнка «Діюче законодавство про прямі податки» (1879). Аналіз діючої в Російській імперії системи оподаткування вчений продовжив у роботі «Прибутковий податок і умови його застосування» (1885). Критичний розгляд окремих прямих податків переконує вченого у їх розрізненості, відокремленості, безсистемності. Він вважав, що при значному податковому тягарі, що лежав на селянстві, держава не повинна ще більше посилювати фіскальний тиск, а навпаки – заради покращання народного добробуту і зміцнення народного господарства зменшити цей тягар.

Основним питанням теорії податків економіст визначив питання про те, у чому полягає можливість сплачувати податки. Така можливість (як свідчить досвід і закріплює в законах право) виникає завдяки отриманню певного доходу, що і забезпечує платоспроможність. Під час розробки М.М. Алексеєнком концепції оподаткування однозначності в трактуванні об'єктів та джерел податку не було. Розвиток концепції платоспроможності, побудованої на врахуванні майнового становища платника, пов'язаний із питанням про джерела податків. Платоспроможність мала подвійне трактування: вона визначалась або власністю, або доходом. Щодо доходу – теж не було єдності: має обкладатися валовий чи чистий дохід? Існувало дві системи прямих податків: перша – оподаткування джерел, тобто майна, підприємств і занять; друга – стягнення податків з прибутків осіб, до яких доходи надходять, незалежно від джерел. Вчений доводив переваги прибуткового

оподаткування: «Податкам, що доставляють державі засоби для підтримки та зміцнення даної суспільної організації, найдоцільніше розміритися з доходами підданих» [4, с. 18]. М.М. Алексєєнко вказав на таку закономірність: в ході історичного розвитку податок поступово йде від подушного й рівного до прибуткового пропорційного, а пізніше – прогресивного.

Щоб обґрунтувати положення про відповідність податків доходам осіб, слід зважити на роль соціальної організації, суспільних умов, забезпечених і підтримуваних державою у розкритті та реалізації особою свого потенціалу. Здібності кожного, зауважував М.М. Алексєєнко, формуються і розвиваються у суспільстві: частково – завдяки безпосередньому впливу освітніх та виховних закладів, частково – під впливом певної суспільної атмосфери. Крім того, саме суспільство сплачує за результати застосування цих здібностей через суспільний механізм розподілу народного доходу. Отже, людина з її здібностями, господарським становищем і соціальним статусом, з найяскравішим вираженням господарського становища – доходом – є продуктом суспільної організації, що підтримується і охороняється державою. Ось чому податки як засіб надання державі коштів для функціонування і зміцнення діючої суспільної організації мають відповідати доходам. Таке трактування прибуткового оподаткування вчений навів у своїй промові «Прибутковий податок і умови його застосування», виголошеній 1885 р. у Харківському університеті.

У цій роботі автор формулює і обґрунтовує нове трактування принципу загального оподаткування: якщо за умов феодалізму єдність розумілась як вимога скасування поділу суспільства на класи, що підлягають оподаткуванню та привілейовані, то у другій половині ХІХ ст. цей принцип трактувався не так буквально. Було визнано необхідність звільнення від оподаткування найменших доходів, що становили мінімум засобів існування. «У межах цього *minimum*'а, – вказував М.М. Алексєєнко, – йдеться про задоволення первісних, неусувних потреб; тут не може бути мови про довільне, примхливе споживання. Коли доход обмежується *minimum*'ом, тоді власне кажучи, немає спроможності сплачувати податок, тому що, як би не була необхідна держава, на утримання якої йдуть податки, задоволення первісних, неусувних людських потреб (у їжі, тілесній і духовній, в одязі, житлі й т. ін.), все-таки, має бути поставлено попереду» [4, с. 23].

Забезпечення рівності виявляється, крім всезагальності, у рівномірності обкладання. Вчений наголошував на значенні «суспільно-морального почуття» при виборі між пропорційним і прогресивним податком. Арифметична пропорційність, при усіх її сильних сторонах, як зазначав М.М. Алексєєнко, не відповідала «громадським почуттям більшості», тобто соціальним вимогам. Звідси прийшло розуміння необхідності прогресивного оподаткування (за винятком мінімуму засобів існування). Чим більшим є розмір доходу, тим довільніше він

використовується, отже, платоспроможність зростає швидше, ніж збільшується доход. Використання прогресивного масштабу оподаткування є лише послідовним втіленням принципу узгодження розміру податку з спроможністю платника. А от який саме розмір може прийняти прогресія, це «залежить ... від розуміння так званої податкової справедливості, – вказував учений, – і від компромісу між багатіми та малоімущими» [4, с. 22].

М.М. Алексеєнко визначив нові можливості прогресивного оподаткування, які, крім потреб фіску, є вагомим аргументом на його користь: прогресивне обкладання може застосовуватись як «громадські ліки» у справі соціальної нерівності. Звісно, корисний ефект запровадження будь-якого податку залежить від скерування державних витрат: «Несприятливі економічні наслідки стягнення податків можуть отождивлятися, врівноважуватися та навіть переважуватися сприятливими економічними наслідками державних витрат» [4, с. 28].

Крім того, вчений звернувся до ще однієї проблеми, яка не мала вирішення: державні послуги задовольняють потреби всіх членів суспільства, а як розподілити між ними оплату за них, як розкласти на все суспільство державні доходи – податки? Теорія податків була б неповною і односторонньою без відповіді на питання, що мало, за словами М.М. Алексеєнка, першочергове значення і все ж не знаходило відповіді: «На кого ж, у кінцевому підсумку, припадають податки, який вплив вони чинять на працю, на різноманітні шляхи, за допомогою яких суспільство шукає задоволення своїх потреб?» [1, с. XXVIII]. В такий спосіб була сформульована проблема перекладання податків, з'ясовано, що платник і носій податку – це не завжди одна й та ж особа. Насамперед слід було розмежувати терміни, в яких існувала певна плутанина.

Держава намагається виявити індивідуальний доход, вказував М.М. Алексеєнко, і, відповідно, його обкласти податком. При цьому сума податків, визначена розмірами державних потреб, розкладається на об'єкти оподаткування – це легальний розподіл податків. Однак для кожного платника податок становить тягар, якого він хоче позбутися. Процес реалізації цього загального прагнення (звільнитися від сплати податку, переклавши його на плечі інших учасників економічних відносин) – є *перекладанням* податків [3, с. 3]. Його результатом є дійсний розподіл податкового тягара між окремими членами суспільства – носіями податку. Відтак, М.М. Алексеєнко розмежував три поняття: стягнення, розподіл і перекладання податків.

Єдиним способом перенести вагу податку на іншу особу є включення його в ціну виробу. Отже, зазначав вчений, питання зводиться до витрат виробництва і їх впливу на ціноутворення, а вчення про перекладання податків виявляється похідним від теорії цінності. Однак на той час в економічній науці не було єдності щодо концепції цінності, тому й проблему перекладання неможливо було вирішити за браком теоретичної

бази. М.М. Алексеєнко запропонував не обмежувати дослідження перекидання сферою обміну, а звернутись до виробництва, розглянути співвідношення сил, задіяних в його організації. Адже, саме у виробництві створюються блага, що служать основою для формування доходів, виробництво відшкодовує всі витрати. Вихідною точкою вивчення проблеми перекидання має бути аналіз дійсної форми виробництва, яка визначає розподіл народного доходу між різними класами, твердив дослідник, а значить – і їх спроможність до дійсної сплати податків [3, с. 5]. Розподіл доходів є похідним, залежним від того чи іншого способу виробництва.

У міновому господарстві фактором розподілу є цінність, доходи виступають його елементами. Отже, у вирішенні питання про остаточну сплату податку головну роль відіграють умови встановлення величин заробітної плати, процента, прибутку, оскільки лише з них може бути вилучений податок. Перекидання податків насправді означає перерозподіл народного доходу. Для вирішення питання про перекидання, М.М. Алексеєнко пропонував розглянути систему розподілу і вплив податку на економічні відносини. Починати дослідження, на його думку, слід з підприємця, як центру господарської діяльності. Незалежно від того, обкладається підприємство (поземельний, промисловий податок) чи безпосередньо вироблені товари, саме підприємець першим зазнає податкового тиску. Для збереження свого прибутку він намагається перекинути податок на всіх своїх постачальників (матеріалів, засобів праці, робочої сили, землі), занижуючи оплату за надані елементи виробництва (перекидання від покупця продавцю). Далі підприємець намагатиметься компенсувати свої втрати, пов'язані з оподаткуванням, підвищенням ціни виробів, тобто, перекинути частину податку на покупців – тих же капіталістів і робітників (перекидання від продавця покупцю). В такий спосіб з'ясовуються два шляхи зменшення частки підприємців у сплаті податків шляхом їх перекидання.

Однак дія економічного механізму на цьому не закінчується: зміни цін, спричинені перекиданням податку, викликають реакцію пропозиції і попиту товарів. Підвищення цін на вироби викликає зменшення попиту і, щоб втримати ціну від падіння, слід скоротити пропозицію. Отже, підприємець має зважити, що йому вигідніше: перекидати податок і скорочувати обсяг виробництва і продажу, чи нести тягар оподаткування, утримуючи значний рівень пропозиції товару? М.М. Алексеєнко фактично аналізував функціональну залежність між податком, ціною та обсягом виробництва. Такий підхід був новаторським і наближався до математичної теорії перекидання, запропонованої маргінальним напрямом політичної економії.

Другий шлях збереження прибутку в недоторканності – боротьба за ціни з постачальниками елементів виробництва. Підприємці намагаються знизити свої витрати за рахунок постачальників робочої сили – робітників.

Підвищення продуктивності праці шляхом технічних інновацій, раціональної організації виробництва, тощо можуть забезпечити сталість заробітної плати без зменшення прибутку підприємця, або, принаймні, можливість мати той самий обсяг життєвих засобів при зменшенні частки у валовому доході підприємства. Отже, посилення конкуренції, спричинене податком, діє на зниження заробітної плати до мінімуму. Це, у свою чергу, знижує продуктивність та якість праці, зацікавленість робітника, а головне – позбавляє усе виробництво перспективи, оскільки зменшує попит на предмети споживання, звужує ринок. Податок стає загальним тягарем і каталізатором соціальної напруги [3, с. 13-14].

Критичний аналіз перекладання податків, здійснений М.М. Алексеєнком, виявив його недоліки і показав переваги пропорційного прибуткового податку як такого, що не порушує рівноваги елементів розподілу, регульованих законами ринку. Запровадження і використання непрямого оподаткування пояснювалися вченим складнощами організаційно-правового забезпечення справляння податків. У цьому податки на споживання мають перевагу: споживач ототожнює податок із ціною товару і не може ухилитися від його сплати, досить просто визначитися стосовно кількості і часу вилучення цього податку. Проте, з іншого боку, переваги для фіска не компенсуються недоліками непрямого оподаткування з точки зору споживача і взагалі народного господарства. Вчений вважав, що даний тип податків у всіх відношеннях суперечить так званому четвертому правилу А. Сміта, оскільки ці податки віднімають у населення значно більше грошей, ніж приносять їх до казни, та підвищують ціну товарів, зменшуючи їх споживання, а отже – і виробництво. Врешті-решт, перекладання податків обтяжує народне господарство, є чинником скорочення виробництва.

М.М. Алексеєнко вказував на те, що, поряд із господарськими мотивами, держава керується різноманітними політичними, зокрема військовими (тобто антигосподарськими інтересами), а значить, податкові жертви можуть залишатися без еквівалента, без винагороди. Вчення про державне господарство виявляло протилежність, а нерідко й антагонізм державних і господарських інтересів. Визнаючи, слідом за німецькою школою (Л. Штейн, А. Шефле), економічні функції уряду, виконання яких потребує податків, дотримуючись господарських поглядів на державу та відкинувши трактування державних послуг як непродуктивних, а податків, як однозначного збитку для суспільства, М.М. Алексеєнко наголошував: «Економічний аналіз послуг, що надаються державою, справа нова; питання, наскільки вони нейтралізують дію податків – тому темінь» [3, с. 16].

Сутність і призначення фінансових реформ, викликаних до життя відміною кріпосного права, вчений-економіст формулював стисло і змістовно: «Більш рівномірний розподіл податкового тягара і усунення штучних ускладнень для платників» [2, с. VII]. Щоб мати численні доходи

для забезпечення державних потреб, слід створити умови для господарського розвитку, усунути перешкоди, що стримують виробництво. Адже зростання продуктивності народного господарства веде до збільшення доходів держави, а ці доходи дають державі можливість робити витрати, які сторицею можуть винагороджувати народне господарство [3, с. 17]. Держава має встановлювати загальні умови розвитку окремих господарств, твердив М.М. Алексеєнко. Кожна його витрата, що вимагає від підданих певних жертв, повинна бути підпорядкована цій меті й, відповідно, підвищувати продуктивність одиничних господарств, що забезпечують податкові надходження, збільшувати так звану платоспроможність.

Таким чином, М.М. Алексеєнко запропонував трактування державних доходів та витрат на основі ідеї держави як інституції, діючої для задоволення суспільних потреб і розвитку особистості. Вчений започаткував у теорії оподаткування перехід від визначення форм податків до побудови цілісної, економічно ефективної та юридично виваженої податкової системи. Дотримуючись традицій української економічної культури, принципи оподаткування він підпорядковував засадам справедливості та господарської доцільності. Невідповідність практики визиску слабшого сильнішим, не лише етичним, а й економічним принципам суспільного життя (що набула загального характеру і була закріплена в системі фінансових відносин) знайшла відображення у концепції перекладання податків М.М. Алексеєнка.

В статъе освещаются взгляды выдающегося украинского ученого-экономиста М. М. Алексеенко на экономическую роль государства и механизм оплаты его услуг. Концепция государственных доходов и налогообложения рассматривается в контексте модернизации финансовой системы страны, происходившей на рубеже XIX-XX вв.

1. Алексеенко М. М. Взгляд на развитие учения о налоге у экономистов А. Смита, Ж.-Б. Сэя, Рикардо, Сисмонди и Д.-С. Милля. – Харьков, 1870. – XXXVI + 171 с.
2. Алексеенко М. М. Действующее законодательство о прямых налогах. – СПб., 1879. – VII + 242 с.
3. Алексеенко М. М. Общая теория переложения налогов. – Харьков, 1870. – 17 с.
4. Алексеенко М. М. Подходный налог и условия его применения. – Харьков, 1885. – 35 с.
5. Алексеенко М. М. Финансовое право. – Харьков, 1894. – 565 с.
6. Ущаповський Ю. В. Нариси щодо економічних поглядів Михайла Олексієнка // Еволюція теорії цінності в українській економічній думці (від давнини до початку ХХ ст.). – Житомир: ЖІТІ, 2002. – С. 217-228. – (268 с.).

Одержано 10.02.2007.